

la rivista di **en**gramma
maggio **2024**

212

**Arte e spiritualità.
Omaggio
a Antoni Tàpies**

La Rivista di
Engramma

212

maggio 2024

Arte e spiritualità. Omaggio a Antoni Tàpies

a cura di
Victoria Cirlot, Ada Naval e Marta Serrano

direttore

monica centanni

redazione

damiano acciarino, sara agnoletto, mattia angeletti,
maddalena bassani, asia benedetti, maria bergamo,
elisa bizzotto, emily verla bovino,
giacomo calandra di roccolino, olivia sara carli,
concetta cataldo, giacomo confortin,
giorgiomaria cornelio, mario de angelis,
silvia de laude, francesca romana dell'aglio,
simona dolari, emma filipponi, anna ghiraldini,
ilaria gripa, roberto indovina, delphine lauritzen,
laura leuzzi, michela maguolo, ada naval,
alessandra pedersoli, marina pellanda,
filippo perfetti, margherita picciché, daniele pisani,
stefania rimini, daniela sacco, cesare sartori,
antonella sbrilli, massimo stella, ianick takaes,
elizabeth enrica thomson, christian toson,
chiara velicogna, giulia zanon

comitato scientifico

barbara baert, barbara biscotti, andrea capra,
giovanni careri, marialuisa catoni, victoria cirlot,
fernanda de maio, alessandro grilli, raoul kirchmayr,
luca lanini, vincenzo latina, orazio licandro, fabrizio
lollini, natalia mazour, alessandro metlica,
guido morpurgo, andrea pinotti, giuseppina scavuzzo,
elisabetta terragni, piemario vescovo, marina vicelja

comitato di garanzia

jaynie anderson, anna beltrametti, lorenzo braccesi,
maria grazia ciani, georges didi-huberman,
alberto ferlenga, nadia fusini, maurizio harari,
arturo mazzarella, elisabetta pallottino,
salvatore settis, oliver taplin

La Rivista di Engramma

a peer-reviewed journal

212 maggio 2024

www.engramma.it

sede legale

Engramma
Castello 6634 | 30122 Venezia
edizioni@engramma.it

redazione

Centro studi classicA luav
San Polo 2468 | 30125 Venezia
+39 041 257 14 61

©2024

edizioni**engramma**

ISBN carta 979-12-55650-38-6

ISBN digitale 979-12-55650-39-3

ISSN 2974-5535

finito di stampare aprile 2024

Si dichiara che i contenuti del presente volume sono la versione a stampa totalmente corrispondente alla versione online della Rivista, disponibile in open access all'indirizzo: <http://www.engramma.it/eOS/index.php?issue=212> e ciò a valere ad ogni effetto di legge. L'editore dichiara di avere posto in essere le dovute attività di ricerca delle titolarità dei diritti sui contenuti qui pubblicati e di aver impegnato ogni ragionevole sforzo per tale finalità, come richiesto dalla prassi e dalle normative di settore.

Sommario

- 7 *Arte e spiritualità. Omaggio a Antoni Tàpies. Editoriale di Engramma 212* | ITA | ES
Victoria Cirlot. Numero monografico a cura di Victoria Cirlot, Ada Naval
e Marta Serrano
- Testi**
- 15 *Art i espiritualitat* | CAT | ES | ENG
Antoni Tàpies
- 35 *Primeros artículos sobre Antoni Tàpies de Juan Eduardo Cirlot (1955-1958)* | ES
Juan Eduardo Cirlot
- 47 *Historia sin acción (1960)* | ES
Giulio Carlo Argan
- 55 *¡ Tàpies, Tàpies, clásico, clásico! (1962)* | ES
Salvador Dalí
- Contributi**
- 61 *Contemplating the Wall. Tàpies' First Visit to the United States, 1953* | EN
Emily Braun
- 75 *L'arte di Tàpies tra Oriente e Occidente* | ITA
Giangiorgio Pasqualotto
- 81 *El instante del arte* | ES
Eduard Cairol
- 91 *Straw. An essay on Tàpies* | ENG
Daniel R. Esparza
- 99 *La huella en la obra de Tàpies* | ES
Martine Heredia
- 113 *Una puerta* | ES
Enrique Granell
- 127 *Antoni Tàpies, Grande Équerre, 1962* | ES
Juan José Lahuerta
- 131 *Antoni Tàpies y la tradición iconográfica cristiana* | ES
Lourdes Cirlot
- 141 *Una nada de inagotable secreto* | ES
Alfonso Alegre Heitzmann

Sala de Reflexió a la Universitat Pompeu Fabra

- 159 *Un espai de meditació (1995)* | CAT | ES | ENG
Antoni Tàpies
- 162 *Galleria*
- 171 *Sala de reflexió, espai de silenci i meditació* | CAT
Jordi Garcés
- 177 *El silencio, un bien necesario* | ES
Javier Melloni
- 189 *Fer voltejar una creu* | CAT
Perejaume

Art i espiritualitat

Discurs llegit a l'acte d'investidura de Doctor Honoris Causa, Universitat de Barcelona, 22 de juny de 1988

Antoni Tàpies

En els últims cent anys una gran part de la humanitat ha viscut un creixement i unes transformacions com mai no s'havien vist. Però no es pot oblidar que això ha portat a algunes capes socials i a alguns pobles una degradació i mortalitat també sense precedents. L'espectacular desenvolupament de la ciència i de la tècnica, lluny de donar sempre fruits positius, a voltes s'ha girat en contra nostra de forma tan perillosa que fins pot arribar a tenir conseqüències fatals per a la continuïtat del nostre planeta. Els desequilibris escandalosos entre la misèria d'uns i la insultant riquesa d'altres no solament estan per resoldre sinó que, en molts casos, són tan cruels com en els pitjors moments de la història.

La vida, és clar, va cercant els seus camins i les seves defenses. I s'ha de reconèixer que, amb tot, són uns anys en què la humanitat haurà desenvolupat intensament molts dels seus millors potencials; en els quals han nascut personalitats extraordinàries i grups infatigables que han fet avançar moltíssim el coneixement de l'univers i de la naturalesa humana; uns anys en què hem vist créixer les organitzacions i les institucions que potser més s'han mobilitzat per intentar frenar la follia dels violents, dels fanàtics, dels injustos, dels especuladors... que, en apropar-nos a l'última dècada del segle xx, de vegades encara estan amenaçant la integritat del món.

En contrast, doncs, amb el perill de destrucció final més gran de la història, que tants han denunciat, qui sap si comencen també a besllumbrar-se alguns símptomes que ja ens apropen a una etapa de maduresa que faci donar un canvi qualitatiu a les nostres vides, als nostres costums, a les relacions tant entre nosaltres mateixos com amb el nostre entorn. Científics, pensadors i també nombrosos artistes, coincidint amb molts mestres espirituals de sempre, ens ho anuncien amb quantitat de descobertes i propostes que no hi ha dubte que van en aquesta direcció. Per això no és estrany que s'hagin aixecat algunes veus parlant-nos ja d'una "nova era" on ens poden conduir les sorprenents i paradigmàtiques visions del món de molts d'aquells. A jutjar per la nova cosmologia, la nova física, la biologia, l'ecologia... o l'art, podem sospitar, com s'ha dit, que la humanitat està evolucionant lentament cap a un estat sublim de consciència del qual els grans visionaris i místics del passat i del present ja n'han proposat algunes clarors fugisseres[1].

Cap a una consciència còsmica?

Avui pocs estudiosos creurien, certament, que només amb el desenvolupament material administrat per teories econòmiques i consignes polítiques, o per revolucions culturals de massa més o menys a toc de corneta, ja es poden millorar els homes i la societat. I són molts els qui pensen que, per guarir-nos realment, per salvar-nos nosaltres i el món, és molt urgent un replantejament radical dels valors espirituals i morals, així com del seu ensenyament apropiat, perquè cadascun de nosaltres individualment aprengui a perfeccionar la pròpia consciència i el propi comportament. El desenvolupament material és important, evidentment. Com també ho és la labor dels polítics, dels educadors, dels pares o dels qui controlen els mitjans de comunicació que poden ajudar a propiciar aquell canvi. Però les veritables transformacions potser és cert que no s'obtiniran si no es generalitza un esforç, segons com mitjançant un llarg treball interior, perquè sigui cadascú qui faci vivent en si mateix l'ensenyament degudament actualitzat de tants mestres d'espiritualitat antics i moderns; i sobretot de quelcom que, sota diferents noms, és bàsic en molts d'ells: la vivència de la unitat originària, l'experimentació íntima de l'autèntica realitat total que és precisament la que ens ha de fer solidaris amb l'univers i amb tots els homes, i que ens pot donar sentit a la vida. La humanitat, dient-ho amb expressions de Julian Huxley, necessita retrobar l'art de la salut espiritual. I no ho aconseguirà amb creences que es basin en dualismes separadors (natural i sobrenatural, esperit i matèria, ànima i cos, Déu i món...) sinó amb creences unitàries que s'alimentin de la dinàmica del coneixement vell i nou, objectiu i subjectiu, de l'experiència tant científica com espiritual[2]. Adonant-nos també, com fan alguns filòsofs, que en l'actualitat "ja no es pot pensar el món sense pensar-lo en la història, però a condició de recordar que aquesta història és, primer de tot, la *història de la consciència*, i que ella representa una projecció del pla de l'ésser que ens porta, per reversió, a una metahistòria on només parlen els símbols"[3].

En aquest sentit ja fa alguns anys que hi ha hagut importants avenços en el camp de les ciències noètiques, en la psicologia analítica i en els estudis de les que alguns anomenen "creences alternatives" – o complementàries de la nostra consciència, com diuen altres – que han obert molts camins. Recordem la revaloració que els psicòlegs i els investigadors de religions comparades ja van fer d'aquelles facultats globalitzadores de l'activitat imaginativa i visionària que el cervell humà ha tingut en tot temps i que es troben especialment preservades en determinades creences i religions, en l'univers d'alguns mites, imatges i símbols, fins i tot en diverses creences esotèriques i en alguns rituals màgics... I recordi's també la importància que més recentment han tingut els estudis en el camp de la filosofia de la ciència, gràcies a tots els quals s'ha començat a entendre que molts d'aquells processos de simbolització, molts dels missatges del nostre inconscient, dels nostres somnis i en especial d'algunes experiències místico-religioses ens poden donar visions del món que complementen o coincideixen sorprenentment amb moltes descobertes científiques recents[4].

Fins fa poc els racionalistes acèrrims tenien aquells fenòmens per un psiquisme propi de mentalitats primitives. I tanmateix ara es veu que, en els seus aspectes positius, són fenòmens que poden ser altament civilitzadors. Portadors del misteriós "esperit de la natura", en

realitat fan que aquella part de la natura que és l'home es vagi tornant conscient. És més, com asseguren alguns autors, molts d'aquells fenòmens sortits del que ara hom ja accepta com "valors de l'inconscient" i com un patrimoni espiritual col·lectiu, sembla ser que precisament estan a la base de concepcions científiques modernes concretes, començant per les que tot just fa quatre dies encara es consideraven les recerques més racionals i positives de totes: les de la ciència dels números[5].

Sigui com sigui, és molt possible que aquesta irrupció de nova espiritualitat, albirada avui en tots els camps, que vol "complementar" la visió del món exclusivament racional i materialista, tingui repercussions molt interessants que, de fet, ja estan canviant la mentalitat i les habituds de molts.

Contribució de l'art modern

L'art – ho he apuntat diverses vegades – ha tingut una situació potser privilegiada en l'evolució d'aquests fets. Alguns artistes del segle xx no solament han testimoniats profusament sobre la necessitat de dirigir-nos, com han dit certs autors, vers "un nou paradigma que doni més importància als valors ecològics, humans i espirituals"[6] sinó que sovint els mateixos artistes han contribuït a crear-lo i s'han esforçat en difondre'l. Recordi's que en tot aquest segle els artistes han sentit com mai la necessitat d'escriure, de publicar manifestos i de fer declaracions tant per orientar el seu propi treball davant dels nous punts de vista com per convèncer la societat[7].

L'art s'ha trobat sempre com un peix a l'aigua en el món de la introspecció espiritual, de les grans simbologies, dels valors de l'inconscient i sobretot de moltes experiències místiques i religioses. Més encara, potser avui s'ha de dir que, en ser alliberat per altres mitjans d'expressió dels fins documentals i imitatis que ha tingut en certs moments, l'art ha retrobat en l'expressionisme de les imatges i dels símbols esmentats els seus fins originaris i la seva raó primordial d'existir. En tot cas, avui ja no es pot dubtar que les grans figures de l'art modern estan tenint una contribució important en la formació de la nova consciència. I per això s'ha de considerar que estan complint una funció social de primera magnitud.

Però res no ha estat ni és encara fàcil. Les intencions artístiques basades en la simbologia i en la mística fins fa pocs anys han estat tabú entre molts intel·lectuals del món de l'art, i especialment, per desgràcia, entre bastants de l'esquerra política. No es pot oblidar que eren temes que no fa pas gaire estaven molt desacreditats a causa de l'apropiació que sempre se n'han fet els poders absolutistes i molt concretament la que fa poc se'n va fer el nazisme. Ens ho explica molt bé l'historiador de l'art Maurice Tuchman quan ens introdueix a la memorable exposició titulada *L'espiritual en l'art: la pintura abstracta 1890-1985* que es va presentar al County Museum of Art de Los Angeles[8]. Tuchman recorda com Hitler va basar la coneguda teoria de la supremacia ària del nazisme sobre diverses interpretacions de la teosofia i de molts simbolismes derivats de la mitologia germànica, la qual cosa va servir d'inspiració a l'art oficial d'aquell règim. Això va provocar que bastants crítics d'art dels països democràtics, alguns molt influents sobretot en els museus nordamericans, abandonessin qualsevol

idea que relacionés l'art abstracte amb el món dels símbols espirituals quan, de fet, des de la prehistòria fins als nostres dies, l'art sempre hi ha estat tan unit. Aquest abandó, segueix Tuchman, va fer que durant anys l'art abstracte s'expliqués només pels seus pretesos valors "formals" o purament estètics. I la conseqüència d'això va ser que la principal riquesa espiritual de la pintura abstracta, i amb ella de la majoria de la pintura dita moderna, va ser menystinguda i, per tant, que els seus beneficis reals quedessin ocults per la major part de la societat.

Un gran sector de la crítica i dels historiadors més recents, com és natural, s'han anat desfent d'aquests prejudicis, i en especial en constatar el fet objectiu de les pràcticament unànimes relacions dels artistes moderns més importants amb temes, filosofies i mestres espirituals de les característiques descrites, tal com es pot veure a través dels documents i les obres que figuren en la gran exposició mencionada. Els vells intel·lectuals més o menys d'esquerra, alguns dels quals arribaven a pensar que les "rarses" de l'art modern ignoraven la vida i el feien massa esotèric, o els que feien mofa que l'art es transcendentalitzés massa o es tornés massa metafísic, es troben ara amb la sorpresa que tots els que hom considera els millors artistes del segle xx, del primer a l'últim, són justament els qui més profundament s'han interessat per aquests problemes de la nostra existència coincidint amb ensenyaments precisos dels mestres d'espiritualitat que freqüentaven o llegien amb fruïció. És el cas – començant per citar els més abstractes – de Kandinsky, de Mondrian, de Malevitch, de Klee, de Schwitters, d'Arp, de Pollock, de Rothko, de Tobey, etc. I ja no diguem, és clar, dels que tenen aquell sentit simbòlic molt més evident, com Van Gogh, Gauguin, Munch, el nostre mateix Picasso, Marcel Duchamp... o de tants i tants altres més recents. I això cenyint-nos només a la pintura occidental que figura o està citada en l'exposició que hem dit, ja que no solament podríem afegir-hi molts més noms d'Europa i d'Amèrica – pensem en Ernst, Miró, Motherwell, Lam, etc. – sinó que si hi introduïssim les fonts espirituals de l'art oriental que han gravitat sobre aquests artistes – de la pintura xinesa a l'art zen japonès, del tantrisme hindú a les *tankes* tibetanes, etc. – , podríem omplir tot un volum d'altres noms. Sense oblidar, naturalment, les innombrables mostres que, en el mateix sentit, ens fornirien les arts dites primitives. O les imatges i símbols de tants altres autors més "heterodoxos" o mal coneguts de la nostra pròpia tradició occidental.

Aquest canvi d'enfocament que s'està operant en la crítica i la historiografia de l'art modern ha estat summament positiu. Tot i que, com es pot suposar, encara provoca moltíssimes resistències vingudes de prejudicis religiosos, ideològics, polítics, comercials... que són contraris a la difusió dels veritables continguts de l'art modern. Per això no és gens estrany que alguns pensin que, malgrat que se n'ha parlat tant, quasi tota la història de l'art modern s'ha de referir i sobretot de divulgar. Gran part del públic, efectivament, sent una forta atracció difusa per l'art modern i potser s'ha après de memòria alguns noms d'artistes i en coneix alguns aspectes anecdòtics. Una minoria els col·lecciona amb devoció i d'altres fins i tot hi inverteixen diners. Però no hi ha dubte que encara són molt pocs els qui gaudeixen de veritat dels autèntics beneficis que pot aportar la comunió amb els continguts de l'art modern. És a dir,

s'ignora encara la gran funció cognitiva i ètica que l'art modern podria accomplir més a fons, *si fos ben explicat*, en la societat d'aquest fi de segle tan trasbalsat que vivim.

Perquè això també ho hem de recordar sempre: la comunió amb les obres d'art, del temps que siguin, no es dona mai automàticament. Si es vol que tingui una veritable utilitat social cal preparar-la, ensenyar-la, fomentar-la...[9] Per sort, exposicions i textos com els mencionats comencen a aclarir molt les coses. Però les institucions de govern, els educadors, els mitjans de comunicació... encara han de prendre més consciència de la importància real dels continguts de l'art modern. S'ha d'aconseguir sobretot reflectir-los en els plans d'ensenyament escolar des dels més elementals perquè la joventut s'enriqueixi realment i, en especial, perquè desenvolupi el seu sentit crític i aprengui a destriar els valors autèntics dels falsos. De no ser així tot esforç serà estèril i seguirem devorats per tants dels enganys de les anomenades indústries culturals de profit.

L'adaptació als nostres temps

Les circumstàncies històriques, socials i culturals dels primers avantguardistes ja es pot imaginar que no són pas les mateixes que tenim avui. Per començar recordem que, en l'actualitat, ni l'art modern es redueix a la pintura abstracta ni l'espiritualitat potser l'entendem exactament com aquells artistes pioners. La importància de Kandinsky, posem per cas, és deguda certament a una interessant immersió en el món de l'espiritualitat. Però imaginar la seva pintura i el seu llibre *L'espiritual en l'art* només com un producte de la lectura dels escrits de teosofia i d'antropologia d'Helena Blavatsky i de Rudolf Steiner que se li acostuma a atribuir, potser avui faria somriure a molts. El mateix podríem dir de les influències que el llibre *Els grans inicis* de Shuré se suposa que va tenir sobre Mondrian; o les d'orientalistes com Ouspensky o Gurdjieff sobre molts altres artistes; tots els quals no tenien encara l'accés més fàcil que tenim avui als textos directes de l'hinduisme, del taoisme o del budisme. I molt menys coneixien, és clar, els grans paral·lelismes que la mateixa ciència d'Occident avui ha reconegut entre molts dels seus propis temes d'estudi i els de l'antiga espiritualitat d'Orient.

Ara tot és bastant diferent. A mida que ens apropem als nostres dies no es pot oblidar que la idea d'"esperit" s'ha tornat menys "espiritual". Com algú ha dit, més que de salvar ànimes, ara es tracta de salvar homes. Recordem que els mateixos déus, segons anuncià Jung, estan deixant l'Olimp per transformar-se en conceptes filosòfics (i de cara a la praxi, podríem afegir)[10]. A més ja sabem prou que les experiències espirituals o místiques, com els mateixos sentiments religiosos, no són cap exclusiva de les confessions religioses institucionalitzades. I sobretot sabem que aquelles experiències i sentiments religiosos avui ens "relliguen" més a un model de món basat en les noves teories de l'autoorganització de l'univers, en l'humanisme evolucionista, l'ecologia, la nova sanitat holística, o la profunditat del vedanta i del zen que no pas amb molt d'allò en què es basava el model de món de l'anomenada "civilització occidental" clàssica. Però, malgrat tots els possibles canvis, és indubtable que aquelles actituds, aquells "motius espirituals" dels pioners de l'art modern van obrir un nou camí. I que, avui, convenientment posats al dia i sobretot passats pel filtre crític de la ciència, segueixen essent

molts dels mateixos “motius” que encara inspiren el treball d’artistes més recents també moguts per l’afany de *conèixer i de fer un món més just*.

De formes d’enfocar l’art sempre n’hi haurà moltes i en els nostres temps ningú no pot creure que existeixin normes celestials que ens dictin com ha de ser. En les democràcies això és un principi essencial. Tothom pot pintar o esculpir com vulgui. Però també és essencial que després vingui la crítica i vinguin els historiadors per posar-hi qualificatius: aquest tipus d’art ens dona una visió ingènua de la realitat, aquest altre és populatxer, això és caricatura, això art polític, això és intranscendent, això és decorativista, etc. I de totes les tendències i noms que han desfilat en aquests últims cent anys, tampoc no hi ha dubte que, a la llum d’una crítica rigorosa i vist ja amb una certa perspectiva històrica, precisament els noms que s’han interessat pels temes metafísico-ontològics i d’espiritualitat abans alludits, són els que avui més es valoren i els que realment han fet l’art del segle XX.

Tanmateix seria injust acabar aquestes reflexions sense posar en evidència una vegada més aquell altre fet que finalment sembla el més curiós d’aquesta història, o potser el més natural? Observi’s com els noms dels millors artistes enumerats en tant que exponents del gran corrent intensament preocupat pels temes espirituals, resulta que són quasi els mateixos, nom per nom, que també escolliren els crítics “formalistes” denunciats per l’historiador Tuchman, segons hem dit abans. Com explicar-ho? Es tracta del vell conflicte entre bellesa i expressió, o entre forma i contingut? La nova història de l’art potser ens demostrarà, és cert, que allò que realment interessa als grans artistes amb més intensitat és estimular en nosaltres la vivència espiritual del veritable coneixement que, a la vegada, com és sabut, també és la del veritable amor, amb totes les immenses conseqüències que això pot tenir. I qui sap si la idea d’estètica, i fins de bellesa, potser hom la descobreixi després, com una mena de premi no buscat pels artistes però que, aneu a saber per mitjà de quines muses, s’acostuma a atorgar als més grans. Sembla un contrasentit, però potser sempre ha estat així. Com deia l’escriptor japonès Soseki, l’artista descobreix la brillantor de la llum “en llocs on el comú dels mortals no gosa atansar-se. D’això correntment se’n diu embellir, però no es tracta d’embellir. La brillantor de la llum existeix des de sempre...”. A causa de les nostres cegueses fins que el pintor anglès Turner, posem per cas, no va pintar locomotores a ningú no se li havia ocorregut que una locomotora podia ser bella, i fins que Okyo no va pintar fantasmes no es coneixia la bellesa dels fantasmes^[11].

La qüestió és que, com tantes vegades s’ha discutit, una cosa són les bones intencions espirituals o morals i una altra que, a més, es posseeixi aquell conjunt de qualitats o de “dons artístics” que caracteritzen determinades personalitats; allò, al cap i a la fi, que fa que l’art sigui veritablement art, amb tots els seus enigmàtics mecanismes, recursos, mètodes, aventures i sorpreses que li són propis, però on el món “espiritual”, com hem vist, no deixa de ser mai el seu fonament imprescindible i inseparable.

Notes

[1] V.M. Talbot, *Misticismo y nueva física*, Nova York 1980. Hi ha traducció castellana a Barcelona 1986.

[2] J. Huxley, *Religion without Revelation*, Londres 1941. Hi ha traducció castellana, *Religión sin revelación*, Buenos Aires 1967.

[3] M. Cazenave, *La Science et l'âme du monde*, París 1983.

[4] El tema de les relacions entre la ciència i les experiències espirituals ha estat estudiat en tot temps, però recentment ha pres un gran impuls sobretot en relació amb l'espiritualitat d'Extrem Orient i d'alguns països del tercer món. Són moltíssims els autors que s'haurien de citar en aquest terreny i últimament el tema ha estat objecte de col·loquis internacionals interessants entre nombroses personalitats dels dos camps. Com he avançat en la "Introducció" d'aquest volum, en són un exemple els presentats a Còrdova i Tzukuba per encàrrec de France Culture. Han estat publicats amb els títols *Science et conscience* (París 1980) i *Science et symboles* (París 1986). També el que amb el títol de *L'Esprit et la science* va tenir lloc a Fes. Ha estat publicat per Albin Michel, París 1983. O el que, organitzat per la Unesco, va tenir lloc a Venècia l'any 1986 i que, amb el títol *La ciència i les fronteres del coneixement* ha estat publicat en català pel Centre Unesco de Catalunya i La Magrana, Barcelona 1987.

[5] M.-L. Von Franz, *Nombre et Temps: psychologie des profon deurs et physique moderne*, París 1983.

[6] W. Harman, "Inconsciente y consciente". És una de les presentacions del Col·loqui de Fez abans mencionat.

[7] V.A. Jaffé, "Le Symbolisme dans les arts plastiques", un dels capítols de C.G. Jung, *L'Homme et ses symboles*, París 1964.

[8] M. Tuchman et al., *The Spiritual in Art: Abstract Painting 1890-1985*, Los Angeles, Nova York 1986.

[9] M. Schapiro, *Modern Art: 19th and 20th Centuries: Selected Papers*, Nova York 1978.

[10] C.G. Jung et al., *op. cit.*

[11] N. Soseki, *Oreiller d'herbes*, París 1987.

Arte y espiritualidad

Discurso leído en el acto de investidura de Doctor Honoris Causa, Universidad de Barcelona, 22 de junio de 1988

Antoni Tàpies

En los últimos cien años una gran parte de la humanidad ha vivido un crecimiento y unas transformaciones como nunca se habían visto. Pero no se puede olvidar que eso mismo ha traído a algunas capas sociales y a algunos pueblos una degradación y mortalidad también

sin precedentes. El espectacular desarrollo de la ciencia y de la técnica, lejos de dar siempre frutos positivos, a veces se ha vuelto en contra de nosotros de forma tan peligrosa que hasta puede llegar a tener consecuencias fatales para la continuidad de nuestro planeta. Los desequilibrios escandalosos entre la miseria de unos y la insultante riqueza de otros no solamente están por resolver, sino que, en muchos casos, son tan crueles como en los peores momentos de la historia.

La vida, está claro, va buscando sus caminos y sus defensas. Y hay que reconocer que, con todo, son unos años en que la humanidad habrá desarrollado intensamente muchos de sus mejores potenciales; años en los cuales han nacido personalidades extraordinarias y grupos infatigables que han hecho avanzar muchísimo el conocimiento del universo y de la naturaleza humana. Unos años en los que hemos visto crecer las organizaciones y las instituciones que probablemente se han movilizadas más para intentar frenar la locura de los violentos, de los fanáticos, de los injustos, de los especuladores... que, acercándonos a la última década del siglo XX, a veces están amenazando la integridad del mundo.

En contraste, pues, con el peligro de destrucción final más grande de la historia, que tantos han denunciado, quién sabe si empiezan también a vislumbrarse algunos síntomas que nos aproximan a una etapa de madurez que produzca un cambio cualitativo en nuestras vidas, en nuestras costumbres y en las relaciones entre nosotros mismos y con nuestro entorno. Científicos, pensadores y también numerosos artistas, coincidiendo con muchos maestros espirituales de siempre, nos lo anuncian con cantidad de descubrimientos y propuestas que sin duda van en esa dirección. Por ello no resulta extraño que se hayan alzado algunas voces hablándonos de una “nueva era” donde nos pueden trasladar las sorprendentes y paradigmáticas visiones del mundo de muchos de aquellos. A juzgar por la nueva cosmología, la nueva física, la biología, la ecología... o el arte, podemos sospechar, como se ha apuntado, que la humanidad está evolucionando lentamente *hacia un estado sublime de consciencia* sobre el cual los grandes visionarios y místicos del pasado y del presente ya han proporcionado algunas luces fugaces^[1].

¿Hacia una consciencia cómica?

Pocos estudiosos creerían hoy, ciertamente, que tan sólo con el desarrollo material administrado por teorías económicas y consignas políticas, o por revoluciones culturales de masas más o menos a son de corneta, se pueden mejorar los humanos y la sociedad. Y son muchos los que piensan que, para curarnos de verdad, para salvarnos a nosotros y al mundo, es muy urgente un replanteamiento radical de los valores espirituales y morales, así como la enseñanza apropiada de los mismos, para que cada uno de nosotros aprenda individualmente a perfeccionar la propia consciencia y el propio comportamiento. El desarrollo material es importante, evidentemente. Como también lo es la labor de los políticos, de los educadores, de los padres o de los que controlan los medios de comunicación que pueden ayudar a que el cambio sea propicio. Pero las verdaderas transformaciones probablemente no se obtendrán si no se generaliza un esfuerzo, por medio de un largo trabajo interior, a fin de que sea cada

uno quien haga viva en sí mismo la enseñanza debidamente actualizada de tantos maestros de espiritualidad antiguos y modernos. Y, sobre todo, de algo que, bajo diferentes nombres, es básico en muchos de ellos: la vivencia de la unidad originaria, la experimentación íntima de la auténtica realidad total, que es precisamente la que nos va a hacer solidarios con el universo y con todos los hombres y la que puede dar sentido a la vida. La humanidad, diciéndolo con palabras de Julian Huxley, necesita volver a encontrar el arte de la salud espiritual. Y no lo conseguirá con creencias que se basen en dualismos separadores (natural y sobrenatural, espíritu y materia, alma y cuerpo, Dios y mundo...), sino con creencias unitarias que se alimenten de la dinámica del conocimiento viejo y nuevo, objetivo y subjetivo, de la experiencia tanto científica como espiritual[2]. Démonos cuenta, también, como hacen algunos filólogos, de que en la actualidad "ya no se puede pensar el mundo sin pensarlo en la historia, pero a condición de recordar que esta historia es, en primer lugar, *la historia de la consciencia*, y que representa una proyección del plano del ser que nos lleva, por reversión, a una metahistoria donde sólo hablan los símbolos"[3].

En este sentido, hace ya algunos años que ha habido importantes avances en el campo de las ciencias noéticas, en la psicología analítica y en los estudios de lo que algunos llaman "creencias alternativas" -o complementarias de nuestra consciencia, según dicen otros- que han abierto muchos caminos. Recordemos la revalorización que hicieron los psicólogos y los investigadores de religiones comparadas acerca de las facultades globalizadas de la actividad imaginativa y visionaria que el cerebro humano ha tenido en cualquier tiempo, y que se encuentran especialmente preservadas en determinadas sabidurías y religiones, en el universo de algunos mitos, imágenes y símbolos, incluso en diversas creencias esotéricas y en algunos rituales mágicos... Y recuérdese, también, la importancia que más recientemente han tenido los estudios en el campo de la filosofía de la ciencia, gracias a los cuales se ha empezado a entender que muchos de los procesos de simbolización, muchos de los mensajes de nuestro inconsciente, de nuestros sueños y, en especial, de algunas experiencias místico-religiosas, son capaces de darnos visiones del mundo que complementen muchos descubrimientos científicos recientes o bien coincidan sorprendentemente con ellos[4].

Hasta hace poco, los racionalistas acérrimos consideraban esos fenómenos como un psi-quismo propio de mentalidades primitivas. Sin embargo, ahora se ve que, en sus aspectos positivos, se trata de fenómenos que pueden ser altamente civilizadores. Portadores del misterioso "espíritu de la naturaleza", en realidad logran que la parte de la naturaleza que es el hombre se vaya haciendo consciente. Es más, como aseguran algunos autores, muchos de los fenómenos surgidos de lo que ahora se acepta como "valores del inconsciente" y como un patrimonio espiritual colectivo, parece ser que precisamente están en los fundamentos de concretas concepciones científicas modernas, comenzando por los que, apenas hace cuatro días, todavía se consideraban como las investigaciones más racionales y positivas de todas: las de la ciencia de los números[5].

Sea como sea, es muy posible que esta irrupción de nueva espiritualidad, vislumbrada hoy en todos los campos y que quiere “completar” la visión del mundo exclusivamente racional y materialista, tenga repercusiones muy interesantes que, de hecho, ya están cambiando la mentalidad y las costumbres de muchos.

Contribución del arte moderno

El arte -lo he apuntado varias veces- ha contado con una situación privilegiada en la evolución de estos hechos. Algunos artistas del siglo XX no solamente han atestiguado profusamente la necesidad de dirigirnos, como han dicho ciertos autores, hacia “un nuevo paradigma que conceda más importancia a los valores ecológicos, humanos y espirituales”[6], sino que a menudo los mismos artistas han contribuido a crearlo y se han esforzado en difundirlo. Recordemos que a lo largo de este siglo los artistas han sentido como nunca la necesidad de escribir, de publicar manifiestos y de hacer declaraciones, tanto para orientar su propio trabajo desde los nuevos puntos de vista, como para convencer a la sociedad[7].

El arte siempre se ha encontrado como un pez en el agua en el mundo de la introspección espiritual, de las grandes simbologías, de los valores del inconsciente y, sobre todo, de muchas experiencias místicas y religiosas. Más aún, quizá hoy debamos decir que, al ser liberado por otros medios de expresión de los fines documentales e imitativos que ha tenido en ciertos momentos, el arte ha recuperado en el expresionismo de las imágenes y de los símbolos mencionados sus fines originarios y su razón primordial de existir. En cualquier caso, hoy ya no se puede dudar de que las grandes figuras del arte moderno están teniendo una contribución importante en la formación de la nueva consciencia. Y por eso hay que considerar que cumplen una función social de primera magnitud.

Pero nada ha sido fácil ni aún lo es. Las intenciones artísticas basadas en la simbología y en la mística, hasta hace pocos años, han constituido un tabú entre muchos intelectuales del mundo del arte, y en especial, por desgracia, entre bastantes de la izquierda política. No se puede olvidar que se trataba de asuntos que, hace no mucho tiempo, estaban muy desacreditados a causa de la apropiación que de ellos siempre han llevado a cabo los poderes absolutistas, y muy concretamente la que hace poco realizó el nazismo. Nos lo explica muy bien el historiador del arte Maurice Tuchman cuando nos introduce a la memorable exposición titulada *Lo espiritual en el arte: la pintura abstracta 1890-1985*, que fue presentada en el County Museum of Art de Los Angeles[8]. Tuchman recuerda cómo Hitler basó la conocida teoría de la supremacía aria del nazismo en diversas interpretaciones de la teosofía y de muchos simbolismos derivados de la mitología germánica, lo cual sirvió de inspiración al arte oficial de aquel régimen. Eso mismo provocó que bastantes críticos de arte de los países democráticos, algunos de ellos muy influyentes sobre todo en los museos norteamericanos, abandonaran cualquier idea que relacionase el arte abstracto con el mundo de los símbolos espirituales, cuando de hecho, desde la prehistoria hasta nuestros días, el arte ha estado siempre tan unido a ello. Ese abandono, siguiendo a Tuchman, motivó que durante años el arte abstracto se explicara sólo por sus pretendidos valores “formales” o puramente estéticos. La consecuen-

cia fue que la principal riqueza espiritual de la pintura abstracta, y, con ella, de la mayoría de la pintura llamada moderna, resultó infravalorada y, por lo mismo, sus beneficios reales quedaron ocultos para la mayor parte de la sociedad.

Un gran sector de la crítica y de los historiadores más recientes, como es natural, han ido deshaciéndose de estos prejuicios, en especial al constatar el hecho objetivo de las prácticamente unánimes relaciones de los artistas modernos más importantes con temas, filosofías y maestros espirituales de las características descritas, tal como se puede ver a través de los documentos y de las obras que figuran en la gran exposición mencionada. Los viejos intelectuales, más o menos de izquierda, algunos de los cuales llegaron a pensar que las “rarezas” del arte moderno ignoraban la vida y lo hacían demasiado esotérico, o los que se mofaban de que el arte se hiciera demasiado trascendental o se volviese demasiado metafísico, se encuentran ahora con la sorpresa de que todos los que están considerados como los mejores artistas del siglo XX, del primero al último, son justamente los que de modo más profundo se han interesado por estos problemas de nuestra existencia, coincidiendo con enseñanzas precisas de los maestros de espiritualidad que frecuentaban o leían con fruición. Tal es el caso -comenzando por citar los más abstractos- de Kandinsky, Mondrian, Malevitch, Klee, Schwitters, Arp, de Pollock, Rothko, Tobey, etc. Y no digamos ya, está claro, de los que tienen ese sentido simbólico mucho más evidente, como Van Gogh, Gauguin, Munch, nuestro propio Picasso, Marcel Duchamp... o de tantos y tantos otros más recientes. Ello ciñéndonos nada más que a la exposición citada, puesto que no sólo podríamos añadir más nombres de Europa y América - pensemos en Ernst, Miró, Motherwell, Lam, etc.-, sino que si introducimos aquí también las fuentes espirituales del arte oriental que han gravitado sobre estos artistas - de la pintura china al arte zen japonés, del tantrismo hindú a las *tankas* tibetanas, etc.- podríamos rellenar todo un volumen de otros nombres.

Este cambio de enfoque que se está operando en la crítica y la historiografía del arte moderno ha sido sumamente positivo. Aunque, como se puede suponer, todavía provoca muchísimas resistencias procedentes de prejuicios religiosos, ideológicos, políticos, comerciales... que son contrarios a la difusión de los verdaderos contenidos del arte moderno. Por eso no es nada extraño que algunos piensen que, a pesar de lo mucho que se ha hablado, casi toda la historia del arte moderno tiene que rehacerse y sobre todo divulgarse. Gran parte del público, efectivamente, siente una fuerte atracción difusa por el arte moderno, y quizás se ha aprendido de memoria algunos nombres de artistas y hasta conoce unos cuantos aspectos anecdóticos. Una minoría los colecciona con devoción y además invierte dinero en ello. Pero no hay duda de que aún son muy pocos los que gozan de verdad de los auténticos beneficios que puede aportar la comunión con los contenidos del arte moderno. Es decir, se ignora todavía la gran función cognitiva y ética que el arte moderno podría desempeñar más a fondo, *si fuera bien explicado*, en la sociedad de este fin de siglo tan trastocado que vivimos.

Porque eso también tenemos que recordarlo siempre: la comunión con las obras de arte, del tiempo que sea, no se da nunca automáticamente. Si se quiere que tenga una auténtica uti-

lidad social hay que prepararla, enseñarla, fomentarla...[9]. Por suerte, exposiciones y textos como los mencionados empiezan a aclarar mucho las cosas. Pero las instituciones de gobierno, los educadores, los medios de comunicación aún deben tomar más conciencia de la importancia real de los contenidos del arte moderno. Hay que conseguir, sobre todo, reflejarlos en los planes de enseñanza escolar, desde los más elementales, para que la juventud se enriquezca realmente y, en especial, para que desarrolle su sentido crítico y aprenda a discernir los auténticos valores de los falsos. De no ser así, todo esfuerzo resultaría estéril y seguiríamos devorados por tantos engaños de las llamadas industrias culturales de provecho.

La adaptación a nuestros tiempos

Las circunstancias históricas, sociales y culturales de los primeros vanguardistas, como se puede suponer, no son las mismas con las que contamos hoy. En primer lugar, recordemos que, en la actualidad, ni el arte moderno se reduce a la pintura abstracta, ni quizás entendemos la espiritualidad exactamente como aquellos artistas pioneros. La importancia de Kandinsky, pongamos por caso, es debida ciertamente a una interesante inmersión en el mundo de la espiritualidad. Pero imaginar su pintura y su libro *Lo espiritual en el arte* sólo como un producto de lectura de los escritos de teosofía y antropología de Helena Blavatsky y de Rudolf Steiner, en el sentido que se le suele atribuir, probablemente haría sonreír hoy a muchos. Lo mismo podríamos decir acerca de las influencias que la obra *Los grandes iniciados*, de Shuré, se supone que tuvo en Mondrian; o bien las de orientalistas como Ouspensky o Gurdjieff sobre otros numerosos artistas, los cuales no contaban aún con el más fácil acceso que hoy tenemos a los textos del hinduismo, del taoísmo o del budismo. Y está claro que conocían mucho menos los grandes paralelismos que la propia ciencia de Occidente ha acabado por reconocer entre muchos de sus propios temas de estudio y los de la antigua espiritualidad de Oriente.

Ahora todo es bastante distinto. A medida que nos acercamos a nuestros días, no se puede olvidar que la idea de “espíritu” se ha vuelto menos “espiritual”. Como alguien ha dicho, más que de salvar almas, ahora se trata de salvar hombres. Recordemos que los propios dioses, según anuncia Jung, están dejando el Olimpo para transformarse en conceptos filosóficos (y de cara a la praxis, podríamos añadir)[10]. Por otro lado, sabemos suficientemente que las experiencias espirituales o místicas, al igual que los mismos sentimientos religiosos, no son una exclusiva de las confesiones religiosas institucionalizadas. Y, más que nada, sabemos que esas experiencias y sentimientos religiosos hoy nos “vuelven a vincular” más con un modelo de mundo basado en las nuevas teorías de la autoorganización del universo, en el humanismo evolucionista, la ecología, la nueva sensibilidad holística, o la profundidad del vedanta y el zen, que con gran parte de aquello en que se fundaba el modelo de mundo de la llamada “civilización occidental” clásica. No obstante, a pesar de todos los posibles cambios, es indudable que las actitudes, los “motivos espirituales” de los pioneros del arte moderno, abrieron un nuevo camino, y que hoy, convenientemente puestos al día y, sobre todo, pasados por el filtro crítico de la ciencia, siguen siendo los mismos “motivos” que todavía inspiran el trabajo

de artistas más recientes, movidos asimismo por el afán de conocer y de hacer un mundo más justo.

Siempre habrá muchas formas de enfocar el arte, y en nuestros tiempos nadie puede creer que existan normas celestiales que nos dicten cómo ha de ser. En las democracias esto es un principio esencial. Cualquiera puede pintar o esculpir como quiera. Pero también es esencial que después vengan la crítica y los historiadores para añadir calificativos: este tipo de arte nos da una visión ingenua de la realidad, este otro resulta populachero, eso es caricatura, eso es arte político, eso es intrascendente, eso es decorativista, etc. Y, de todas las tendencias y nombres que han desfilado en los últimos cien años, tampoco hay duda de que, a la luz de una crítica rigurosa y visto ya desde cierta perspectiva histórica, precisamente los nombres que se han interesado por los asuntos metafísico-ontológicos y de espiritualidad antes aludidos, son los que hoy se valoran más y los que realmente han hecho el arte del siglo XX.

De todos modos, sería injusto acabar estas reflexiones sin poner de manifiesto, una vez más, el hecho que finalmente parece más curioso de esta historia, ¿o acaso el más natural? Obsérvese que los nombres de los mejores artistas enumerados como exponentes de la gran corriente intensamente preocupada por los temas espirituales son casi los mismos, nombre a nombre, que también escogieron los críticos “formalistas” denunciados por el historiador Tuchman, según hemos dicho antes. ¿Cómo explicarlo? ¿Se trata del viejo conflicto entre belleza y expresión, o entre forma y contenido? La nueva historia del arte quizá demostrará, es cierto, que lo que realmente interesa con más intensidad a los grandes artistas es estimular en nosotros la vivencia espiritual del verdadero conocimiento, que a su vez, como es sabido, es la del verdadero amor, con todas las inmensas consecuencias que ello puede acarrear. Y quién sabe si la idea de estética, y hasta de belleza, se pueda descubrir después, como una suerte de premio no buscado por los artistas, pero que, váyase a saber por medio de qué musas, se acostumbra a otorgar a los más grandes. Como decía el escritor japonés Soseki, el artista descubre el brillo de la luz “en lugares donde el común de los mortales no se atreve a acercarse. A eso se le llama normalmente embellecer, pero no se trata de embellecer. El brillo de la luz existe desde siempre...”. Por causa de nuestra ceguera, pongamos por ejemplo, hasta que el artista inglés Turner pintó locomotoras, a nadie se le había ocurrido que una locomotora podía ser bella, y hasta que Okyo pintó fantasmas, no se conocía la belleza de los fantasmas^[11].

La cuestión estriba en que, como tantas veces se ha discutido, una cosa son las buenas intenciones espirituales o morales, y otra que, además, se posea el conjunto de cualidades o de “dones artísticos” que caracterizan a determinadas personalidades, lo cual, al fin y al cabo, hace que el arte sea verdaderamente arte, con todos los enigmáticos mecanismos, recursos, métodos, aventuras y sorpresas que le son propios, pero donde el mundo “espiritual”, como hemos visto, no deja nunca de ser su fundamento imprescindible e inseparable.

Notas

[1] Véase M. Talbot en *Mysticism and the New Physics*. Existe traducción castellana en Barcelona 1986.

[2] J. Huxley, *Religion without Revelation*. Existe traducción castellana en Buenos Aires 1967.

[3] M. Cazenave, *La science et l'ame du monde*, París 1983.

[4] El tema de las relaciones entre la ciencia y las experiencias espirituales ha sido estudiado siempre, pero recientemente ha tornado un gran impulso sobre todo en relación con la espiritualidad de Extremo Oriente y de algunos países del tercer mundo. Son muchísimos los autores que habría que citar en este terreno, y últimamente dicho asunto ha sido objeto de interesantes coloquios internacionales entre numerosas personalidades de ambos campos. Como he apuntado en la "Introducción" de este volumen, son un ejemplo los presentados en Córdoba y Tzukuba por encargo de France Culture. Han sido publicados con los títulos *Science et Conscience* (Stock-France Culture, París 1980) y *Science et Conscience* (Albin Michel-France Culture, París 1986). También el que, bajo el título de *L'Esprit et la science*, tuvo lugar en Fez. Lo publicó Albin Michel, París 1983. O el que, organizado por la Unesco, se celebró en Venecia el año 1986 y, con el título *La ciència i les fronteres del coneixement*, ha sido publicado en catalán por el Centro Unesco de Catalunya y La Magrana, Barcelona 1987.

[5] M.-L. Von Franz, *Nombre et Temps, psychologie des profondeurs et physique moderne*, Traducción francesa en París 1983.

[6] W.W. Harman, "Inconscient et Conscient", una de las ponencias presentadas en el *Coloquio de Fez*, op. cit.

[7] Sobre este tema, véase A. Jaffé, *Le symbolisme dans les arts plastiques*, uno de los capítulos del libro de C.G. Jung, *L'homme et ses symboles*, París 1964.

[8] M. Tuchman y otros, *The Spiritual in Art: Abstract Painting 1890-1985*, Los Angeles County Museum of Art y Nueva York 1986.

[9] Véase M. Schapiro, *Modern Art: 19th and 20th Centuries: Selected Papers*, Nueva York 1978.

[10] C.G. Jung y otros, op. cit.

[11] N. Soseki, *Oreiller d'herbes*, París 1987.

Art and Spirituality

Speech delivered when appointed Doctor Honoris Causa, Universitat de Barcelona, June 22, 1988

Antoni Tàpies

In the last hundred years humanity has seen growth and transformation like never before. But we should not forget that such changes have brought to some social classes and to some people degradation and mortality, also without precedent. The spectacular development of

science and technology, far from always bearing positive fruit, has at times turned against us in such a dangerous fashion as to threaten the very survival of our planet. The scandalous imbalance between the extreme poverty of some and the insulting wealth of others is a problem to be solved and it is as cruel now as in the worst moments in history.

Life, of course, seeks its paths and its defenses. All things considered, we must recognize that these are years when humanity will have intensely developed its best potential; years in which extraordinary personalities have been born and tireless groups formed that have greatly advanced our knowledge of the universe and human nature; years in which we have seen the growth of organizations and institutions mobilized to stop the folly of the violent, of the fanatical, of the unjust, of the speculators, who, as we approach the last decade of the twentieth century, remain a threat to the integrity of the world.

In contrast to the danger of final destruction – the greatest in history – denounced by many, we might begin to glimpse some indications that we are coming to a period of maturity and our lives, our customs, our relationships among ourselves and with our environment will experience a qualitative change. Scientists, thinkers, and numerous artists, coinciding with spiritual masters of many ages, have announced such a renaissance with a number of discoveries and proposals. It is therefore unsurprising that some voices have started to speak to us of a “new age” to which we will be led by the surprising and paradigmatic world views of many of these. Judging by the new cosmology, the new physics, biology, ecology, and art, we can now sense that humanity, as has been said, is slowly marching towards a sublime state of consciousness, in respect of which the great visionaries and mystics of the past and present have already advanced some flashes of light[1].

Towards a Cosmic Consciousness?

Few intellectuals today would believe that only with the material development subjected to economic theories and political programs, or to mass cultural revolutions dictated by the military bugle, people and society will improve. Many think that, for a true cure, to save ourselves and the world, a radical restructuring is necessary: a restructuring of spiritual and moral values, and the appropriate teaching thereof, so that each one of us may learn to perfect his or her own consciousness and behavior. Material development is important, to be sure. And so is the work of politicians, educators, parents, and those who control the media, for these can bring about such change. But it might also be true that real transformation will not be achieved if we do not make a generalized effort, through protracted internal discipline, to bring to life in ourselves the updated teaching of so many ancient and modern masters of spirituality. Moreover, something that, by different names, is common and basic to many of them: the experience of the original unity, the intimate experimentation of the authentic total reality, which is precisely what must instill in us solidarity with the universe and with all humans and which will bring sense to our lives. Humanity, in the words of Julian Huxley, needs to find again the art of spiritual health. This will not be achieved with beliefs based on divisive dualities (natural/supernatural, spirit/matter, soul/body, God/world) but rather with uniting convictions

fed by the dynamism of old and new knowledge, at once objective and subjective, of scientific and spiritual experience[2]. We must realize, as some philosophers do, that today “we cannot think the world without thinking it in history, but on condition that this history be, above all, the history of consciousness and represent a projection of our plane of being to take us back to a meta-history where only symbols speak”[3].

In this sense and for some years there have been important advances in the field of noetic sciences, analytical psychology, and the study of what some term “alternative beliefs” (or, as others say, complementary of our consciousness) that have opened many avenues. Let us keep in mind the reevaluation that psychologists and comparative religion scholars made of the globalizing powers of imaginative and visionary activity that the human brain has always enjoyed and that may be found especially preserved in certain wisdom traditions and religions, in the universe of myths, images, and symbols, and even in some esoteric beliefs and magical rituals. Do not forget the importance recently gained by studies in the philosophy of science. Thanks to these we have begun to understand that many of those processes of symbolization, many messages from our unconscious, from our dreams, and in particular some mystical and religious experiences may afford us views of the world to complement or even to coincide with many recent scientific discoveries[4].

Until recently hard-line rationalists saw those phenomena as the product of primitive mentalities, but now we can see that, in their positive aspects, they may be highly civilizing. As they bear the mysterious “spirit of nature,” in reality they help that part of nature that is man to achieve greater consciousness. And, as some authors assure us, many of the phenomena issuing from what we now accept as “values of the unconscious,” and as a collective spiritual legacy, appear precisely to be at the basis of concrete modern scientific concepts, beginning by what were recently thought the most rational and positive of all: the science of numbers[5].

In any case, it is quite possible that the irruption of the new spirituality, which we now can see in all fields, and which would “complement” the exclusive rational and materialist world view, has most interesting repercussions and in fact is changing the mind and the habits of many.

The Contributions of Modern Art

Art – as I have noted a few times – has enjoyed a privileged position in the evolution of these facts. Some twentieth-century artists have not only expressed time and again our need to head, as some authors have expressed, towards “a new paradigm that will lend more weight to ecological, human, and spiritual values,”[6] but also the artists themselves have contributed to create it and have striven to spread it. Bear in mind that throughout this century artists have felt like never before the need to write, to publish manifestos and statements, both to orient their own work vis-à-vis the new viewpoints and to convince society[7].

Art has always felt at ease in the world of spiritual introspection, of the great symbols, of the values of the unconscious, and mostly of many mystical and religious experiences. Even more, today we must say that, in being liberated by other media from the documentary and imita-

tive roles it has played at certain times, art has recovered in the expressionism of images and symbols its original ends and its main reason for existing. In any case, today we can no longer doubt that the great figures of modern art contribute importantly to the formation of the new consciousness. And for this reason we must consider that artists fulfil a social function of the highest order. But nothing has been or is yet easy. Artistic intentions based on symbolism and mysticism have until recently been taboo among many art-world intellectuals and, especially and unfortunately, among many on the political left. We cannot forget that those were topics that not long ago were discredited in our country because absolutist powers, and concretely the Nazis, have always appropriated them. The art historian Maurice Tuchman explains this quite well in his introduction to the memorable exhibition *The Spiritual in Art: Abstract Painting 1890–1985* that took place at the Los Angeles County Museum of Art[8]. Tuchman reminds us that Hitler based his infamous theory of Arian superiority on a number of interpretations of theosophy and of symbols from Germanic mythology, which served as inspiration for the official art of that regime. As a result quite a few art critics from democratic countries, some very influential, particularly in North-American museums, gave up any idea relating abstract art to the world of spiritual symbols when, in fact, from prehistory to our day, art has always been closely tied to them. Such abandonment, Tuchman continues, resulted in explaining abstract art only by its pretended “formal” and purely aesthetic values. The consequence of this was that the main spiritual worth of abstract painting and, with it of the majority of painting called modern, was thought little of and so its real value was hidden for the greater part of society.

A large sector of recent critics and historians, naturally enough, has shed these prejudices, mostly when they realized an objective fact: the practically unanimous relations of the most important modern artists with themes, philosophies and spiritual masters of the characteristics described above. One can see this in documents and in the works shown at the great exhibition I just mentioned. The old intellectuals, more or less on the left, some of whom even thought that the “weirdness” of modern art ignored life and made it too esoteric, or those who mocked art for being too transcendent or metaphysical, now find themselves surprised that all those considered the best artists of the twentieth century, from the first to the last, are precisely the most profoundly interested in the problems of our existence that coincide with the precise teachings of the spiritual masters they all read with rapt attention. This is the case – I begin by mentioning the more abstract of them – of Kandinsky, Mondrian, Malevich, Klee, Schwitters, Arp, Pollock, Rothko, Tobey, etc. To say nothing, of course, of those who show an evident symbolic sense, such as Van Gogh, Gauguin, Munch, our own Picasso, Marcel Duchamp... and so many more recent ones. I am limiting myself to Western painting shown or cited in the exhibition just referred to. We could add many more names from Europe and America – I am thinking of Ernst, Miró, Motherwell, Lam. If we brought in the spiritual sources of Oriental art that have weighed on these artists – from Chinese painting to Japanese Zen, from Hindu Tantrism to Tibetan tankas – we could fill another volume just with names. Not forgetting, naturally, the innumerable examples that, in the same sense, so-called primitive arts would furnish.

Or the images and symbols of so many other more heterodox authors poorly known in our Western tradition.

The change in focus in modern art criticism and history has been extremely positive. As you may suppose, however, there is still much resistance stemming from religious, ideological, political, and commercial prejudices that oppose the spread of the true contents of modern art. Some think, naturally enough, that, despite so much talk, most of the history of modern art needs to be written and divulged afresh. It is true that a great part of the public feels a vague attraction for modern art, has become familiar with the names of some artists, and knows some anecdotal aspects of it. A minority is devoted to collecting modern art and some even invest money in it. Yet those who truly enjoy the benefits brought about by the communion with the content of modern art are very few. In other words, the main cognitive and ethical function that modern art, *if it were explained properly*, could accomplish is unknown to society in this our disturbing century's end.

We should never forget that the communion with works of art, of whatever period, does not come automatically. If you want art to have a true social utility you must prepare it, teach it, foment it^[9]. Fortunately, exhibitions and texts such as the ones I have mentioned are beginning to throw light onto the matter. But governmental institutions, educators, the media still need to become more aware of the real importance of the contents of modern art. First and foremost these contents need to be entered into school education plans from elementary level onward, so that young minds can become enriched and, especially, develop their critical sense and learn to distinguish authentic values from false ones. Otherwise all efforts will be sterile and we will continue to be devoured by so much deceit from the for profit cultural industry.

Adaptation to Our Time

You can imagine that the historical, social, and cultural circumstances of the first avant-garde artists were not the same as those today. To begin with, at present, modern art is not limited to painting and we surely do not conceive spirituality the same way those pioneering artists did. The importance of Kandinsky, to give an example, is certainly due to an interesting immersion in the world of spirituality. But it is ludicrous to imagine his painting and his book *The Spiritual in Art* simply as a product of his reading theosophy and anthropology by Helena Blavatsky and Rudolf Steiner, as is often claimed. The same may be said of the influence that Shuré's *The Great Initiated* supposedly had on Mondrian, or Orientalists as Ouspensky and Gurdjieff on many other artists, and these did not have the easy access we have today to texts of Hinduism, Taoism, or Buddhism. Much less did they know, of course, the great parallels that Western science has now recognized between many of its topics of study and the ancient spirituality of the Orient.

Now things are quite different. Today, the idea of "spirit" has become less "spiritual." As someone said, more than saving souls it is now a matter of saving people. Let us bear in mind that the gods themselves, as Jung announced, are abandoning Olympus to transform themselves into philosophical concepts (and into praxis, we might add)^[10].

We know full well that spiritual or mystical experiences, including religious sentiments, fall outside of the exclusivity of institutionalized religions. We also know that those experiences and sentiments today re-tie (*re-ligare*) us to a model of the world based on the new theories of the self-organization of the universe, of evolutionary humanism, of ecology, of the new holistic health, or the profundity of the Vedanta and the Zen rather than to the so-called classical “Western civilization.” But, despite all possible changes, there is no doubt that those attitudes, those “spiritual motifs,” of the pioneers of modern art opened a new road. At present, now that we have been brought up to date by the critical filter of science, many of the same “motifs” continue to inspire the work of recent artists who are also impelled by their need to *know and to help make a more just world*.

There will always be many ways to view art and in our time no one can believe in heavenly norms to dictate how things must be. This is an essential principle of any democracy. Everybody may paint or write as they please. But it is also essential that critics and historians follow up and apply qualifiers: this type of art gives us a naive vision of reality, this other plays to the gallery, this is a caricature, this is political art, this is short sighted, this is mere decoration, and so on. Among all tendencies and names that have paraded in front of us during the past hundred years, there is little doubt that, in the light of a rigorous criticism and seen under a certain historical perspective, the names that have become interested in the alluded spirituality and metaphysical and ontological themes are precisely those most valued today, the ones who have really made the art of the twentieth century.

Still, it would be unfair to close these reflections without bringing to light once again what might be the most curious case of this history, or perhaps simply the most natural. Observe how the names of the best artists mentioned above, in their role as exponents of the great current that is intensely preoccupied by spiritual themes, happen to be almost the same, name by name, as those chosen by the “formalist” critics denounced by Tuchman, as I have said before. How can we explain this? Is it a matter of the old conflict between beauty and expression, or between form and content? The new history of art will perhaps prove that what really and most intensely interests the great artists is to stimulate in us the spiritual life of true knowledge and at once that of true love, with all the immense consequences this may have. And who knows if the idea of aesthetics, and even beauty, may be discovered only afterwards, as a kind of reward not sought by the artists, but, who knows by way of what muses, always granted the greatest. It seems a contradiction, but this might have always been the case. As the Japanese writer Soseki said, the artist discovers the brightness of light “in places where most people dare not approach. This is normally described with the verb ‘embellish’, but it is not a matter of embellishment. The brightness of light has always been there”[11]. To give two examples: because of our blindness, until Turner painted locomotives no one would have thought that a locomotive could be beautiful, and until Okyo painted ghosts we did not know the beauty of ghosts.

The question is that, as we have so often discussed, one thing is good spiritual or moral intentions and quite another the fact that one may possess the qualities or “artistic gifts” that characterize some personalities: the quality that, all things considered, makes art truly art, with all its enigmatic mechanisms, its resources, methods, adventures, and surprises that are its own. There, as we have seen, the “spiritual” world continues to be its basic and inevitable foundation.

Notes

[1] See M. Talbot, *Mysticism and the New Physics*, New York 1980. There is a Spanish translation, Barcelona 1986.

[2] J. Huxley, *Religion without Revelation*, London 1941. There is a Spanish translation, Buenos Aires 1967.

[3] M. Cazenave, *La Science et l'ame du monde*, Paris 1983.

[4] The topic of the relations between science and spiritual experiences has always been a subject of study, but it has recently undergone a great development mostly as it concerns the spirituality of Far Eastern and some Third World countries. Many authors could be cited for their contributions to the topic, which has also been the object of interesting international debate and talks by numerous specialists. Some examples are provided by the meetings of France Culture, organized in Cordoba and Tzukuba, whose proceedings were published as *Science et Conscience* (Stock-France Culture, Paris 1980) and *Science et Symboles* (Albin Michel-France Culture, Paris 1986). The proceedings of another meeting, taking place in Fez, was published by Albin Michel (Paris, 1983) as *L'Esprit et la science*. UNESCO organized a further in Venice in 1986. Under the title *La ciència i les fronteres del coneixement*, it was published in Catalan (Centre Unesco de Catalunya and La Magrana, Barcelona 1987).

[5] M.-L. Von Franz, *Nombre et Temps; psychologie des profondeurs et physique moderne*, Paris 1983.

[6] W.W. Harman, “Inconscient et Conscient.” One of the presentations from the Fez Colloquium mentioned above.

[7] See A. Jaffé, “Le Symbolisme dans les arts plastiques,” one of the chapters in C.G. Jung, *L'Homme et ses symboles*, Paris 1964.

[8] M. Tuchman and others, *The Spiritual in Art: Abstract Painting 1890–1985*, Los Angeles County Museum of Art; New York 1986.

[9] See M. Shapiro, *Modern Art: 19th and 20th Centuries: Selected Papers*, New York 1978.

[10] C.G. Jung, *op. cit.*

[11] N. Soseki, *Oreiller d'herbes*, Paris 1987.

English abstract

This article presents a reflection by Antoni Tàpies on the important changes that our culture has undergone in recent times and their repercussions on art. It starts with the avant-gardes in order to understand their evolution in the second half of the twentieth century, paying particular attention to the different ways in which spirituality is resolved in different artistic forms: symbolism, psychology, orientalism.

keywords | Tàpies; art; spirituality; reflection; mysticism; Modern Art